

MILLIY MUSIQA SAN'ATI ORQALI UMUMTA'LIM MAKTABLARI O'QUVCHILARIDA AXLOQIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH

<https://doi.org/10.70728/orien.v07.i02.028>

Toshtemir Xalilov

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti, Qo'qon davlat
universiteti dotsenti

Annotatsiya: Zamonaviy ta'lim landshafti tobora ko'proq shaxsning har tomonlama rivojlanishiga qaratilganligi bilan ajralib turadi, bu erda axloqiy va axloqiy shakllanish intellektual yutuqlar kabi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ushbu maqolada milliy musiqa o'smirlarda axloqiy qobiliyatlarni tarbiyalashda kuchli, ammo yetarlicha foydalanilmagan pedagogik vosita sifatida ko'rsatilgan. Ushbu tadqiqotning maqsadi umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilarida milliy musiqa vositalari orqali axloqiy-axloqiy kompetensiyalarni shakllantirish modelini ishlab chiqish va nazariy jihatdan asoslashdan iborat. Tadqiqot murakkab pedagogik jarayonni tizimli va vizual tasvirlash imkonini beruvchi modellashirishning metodologik tamoyillariga asoslanadi. Taklif etilayotgan model bir-biriga bog'langan uchta blok atrofida tuzilgan: ob'ektiv blok, tashkiliy-protsessual blok va natijaviy blok. Ob'ektiv blok milliy tarbiyaviy ta'limotlarda mustahkamlangan ijtimoiy vazifa, maqsad va vazifalarni, o'zbek milliy musiqasining ichki qiymatini belgilaydi. Tashkiliy-protsessual blokda ta'lim jarayonini osonlashtiradigan asosiy yondashuvlar, tamoyillar, pedagogik shartlar, usullar va tashkil etish shakllari ko'rsatilgan. Nihoyat, natijaviy blok axloqiy tarbiya darajasini baholash mezonlari va ko'rsatkichlarini belgilaydi, axloqiy rivojlanishning sifat jihatidan yuqori bosqichiga o'tishni bashorat qiladi. Ushbu nazariy model milliy musiqa merosining ma'naviy-axloqiy salohiyatini zamonaviy pedagogik amaliyotning o'zagiga singdirishga qaratilgan tizimning yaxlitligi, pragmatizmi va ochiqligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: axloqiy tarbiya, milliy musiqa, pedagogik model, o'rta maktab o'quvchilari, axloqiy kompetensiyalar, ma'naviy rivojlanish

FORMATION OF MORAL COMPETENCES IN STUDENTS OF GENERAL EDUCATIONAL SCHOOLS THROUGH NATIONAL MUSICAL ART

Tashtemir Khalilov

Associate Professor of the National Institute of Educational Pedagogy named
after Qori Niyoz, Kokand State University

Abstract: The modern educational landscape is increasingly characterized by its focus on the comprehensive development of the individual, where moral and ethical formation is as crucial as intellectual achievements. This article shows national music as a powerful, but underutilized pedagogical tool for educating moral abilities in adolescents. The purpose of this study is to develop and theoretically substantiate a model for the formation of moral and ethical competencies in students of general secondary educational institutions through national musical means. The study is based on the methodological principles of modeling, which allows for a systematic and visual description of a complex pedagogical process. The proposed model is structured around three interconnected blocks: an objective block, an organizational-procedural block, and a result block. The objective block defines the social tasks, goals and objectives, the intrinsic value of Uzbek national music, which are enshrined in national educational teachings. The organizational and procedural block indicates the main approaches, principles, pedagogical conditions, methods and forms of organization that facilitate the educational process. Finally, the resulting block defines the criteria and indicators for assessing the level of moral education, predicts the transition to a qualitatively higher stage of moral development. This theoretical model emphasizes the integrity, pragmatism and openness of the system aimed at incorporating the spiritual and moral potential of the national musical heritage into the core of modern pedagogical practice.

Keywords: moral education, national music, pedagogical model, high school students, moral competencies, spiritual development

Kirish

Barkamol shaxsni shakllantirish butun dunyo bo‘ylab zamonaviy ta’lim tizimlari uchun markaziy imperativ hisoblanadi. Bunday sharoitda yosh avlodning axloqiy-axloqiy tarbiyasi shunchaki ijtimoiylashuvdan ustun turadi; jamiyatning barqaror va insonparvar rivojlanishining asosiy shartiga aylanadi. Muammo talabalarda chuqur aks-sado beradigan, nafaqat ularning aql-zakovati, balki hissiy va ma’naviy sohalarini ham jalb qiladigan ta’lim vositalarini aniqlash va samarali amalga oshirishdan iborat. Milliy san’at, xususan, musiqa bunday ishtirok etish uchun o‘ziga xos va kuchli yo‘lni taklif etadi. Musiqa hissiyotlarning universal tili va madaniy kodlar ombori sifatida shaxsning ichki dunyosiga ta’sir qilish, qadriyatlarni shakllantirish va xulq-atvor me’yorlarini modellashtirish uchun o‘ziga xos qobiliyatga ega. Ushbu maqolada taklif etilayotgan model milliy musiqadan tizimli va maqsadli foydalanish umumta’lim maktablari o‘quvchilarida axloqiy-axloqiy kompetensiyalarni rivojlantirishga sezilarli hissa qo‘shishi mumkinligidan kelib chiqadi. Modellashtirish jarayoni tadqiqotning asosiy usuli sifatida murakkab pedagogik hodisaning soddalashtirilgan, ammo yaxlit sxemasini qurish imkonini beradi. Bu sxema tadqiqotchi va o‘rganilayotgan ob’ekt

o'rtasida oraliq bo'g'in bo'lib xizmat qiladi, uning tuzilishi, o'zaro bog'liqliklari va dinamikasini chuqurroq tushunish imkonini beradi. Model axloqiy tarbiya muammosining yagona yechimi deb da'vo qilmaydi, balki o'zbek milliy musiqasining boy imkoniyatlariga alohida e'tibor qaratgan holda uni samarali tashkil etishning mumkin bo'lgan variantlaridan birini taqdim etadi.

Har qanday pedagogik modelni ishlab chiqish uning maqsadlari va nazariy asoslarini aniq belgilashdan boshlanishi kerak. Modelimizning ob'ektiv bloki "Ta'lim to'g'risida"gi qonun, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi", "Yangi O'zbekiston" taraqqiyot strategiyasi kabi muhim milliy hujjatlarda o'z ifodasini topgan aniq ijtimoiy vazifaga javoban shakllantirilgan. Bu hujjatlarda ma'naviy-ma'rifiy ishlar, milliy merosni asrab-avaylash, yoshlarda yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish zarurligi ta'kidlangan. Modelning asosiy maqsadi umumiy o'rta ta'lim o'quvchilarida milliy musiqa vositalari orqali axloqiy-axloqiy kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat.

Ushbu maqsad aniq vazifalar to'plami orqali amalga oshiriladi. Birinchi vazifa milliy musiqa, jumladan, uning fundamental elementlari, janrlari, cholg'u asboblari, atoqli bastakor va ijrochilar haqidagi bilimlarni shakllantirishdan iborat. Biroq, bilimning o'zi etarli emas. Demak, ikkinchi vazifa o'quvchilarda ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni idrok etish ko'nikmalarini shakllantirish va yuksak axloqiy fazilatlarni tarbiyalashdan iborat. Uchinchi vazifa musiqiy-estetik faoliyatga bo'lgan ehtiyojni rag'batlantirishga, ijodiy o'zini namoyon qilishga qaratilgan. Ob'ektiv blokning nazariy va uslubiy asosi asosiy yondashuvlarning sintezi orqali shakllanadi. Tizimli yondashuv axloqiy rivojlanishni yaxlit jarayon sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi, bu erda barcha tarkibiy qismlar o'zaro bog'liqdir. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv o'quvchi shaxsini ta'lim jarayonining markaziga qo'yadi, sub'ekt-ob'ektdan sub'ekt-sub'ekt munosabatlariga o'tadi. Faoliyatga asoslangan yondashuv axloqiy fazilatlar birinchi navbatda faoliyat orqali, bunda milliy musiqa bilan shug'ullanish orqali shakllanadi va namoyon bo'ladi, deb ta'kidlaydi.

Ushbu yondashuvlar bir qator aniqlovchi tamoyillar orqali amalga oshiriladi. Tizimlilik tamoyili milliy musiqaning chuqur ma'naviy mazmunga ega tizimli tizim sifatida mantiqiy va izchil namoyon bo'lishini ta'minlaydi. Hissiylik printsiplari musiqaning chuqur hissiy ta'sirini e'tirof etadi, bu sezgirlik, samimiylilik va ochiqlikni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Murakkablik printsiplari milliy madaniyatni kompleks o'rganishni talab qiladi, bu erda musiqa an'analar, bayramlar va turmush tarzi kontekstida tushuniladi. Barqarorlik printsiplari spiral tarzda oldingi bosqichlarga asoslanib, bilim va ko'nikmalarning uzluksiz va ketma-ket rivojlanishini kafolatlaydi. Nihoyat, aksiologik yondashuv tamoyili muhim ahamiyatga ega, chunki u butun jarayonni qadriyat nuqtai nazaridan axloqiy bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltiradi, o'quvchilarni olijanoblik, mehr-shafqat, xayrixohlik kabi insoniy fazilatlar namoyon

bo'ladigan munosabatlar tizimiga jalb qiladi. Milliy musiqa o'ziga xos ma'naviy-axloqiy salohiyatga ega bo'lib, bu tamoyilni hayotga tatbiq etishning asosiy vositasi bo'lib, axloqiy tarbiyaning asosini tashkil etadi.

Tashkiliy-protsessual blok modelning dinamik o'zagini ifodalaydi, nazariy maqsadlarning pedagogik amaliyotga qanday o'tkazilishini batafsil bayon qiladi. Ushbu blok uchta o'zaro bog'liq komponentlar atrofida tuzilgan: kognitiv, qiymat-motivatsion va faoliyatga asoslangan. Kognitiv komponent milliy musiqa haqidagi faktik bilimlarni, jumladan, uning muhim xususiyatlari, ma'naviy o'ziga xosligi, asoslari va musiqiy nutq elementlarini o'z ichiga oladi. Bu bilimlar mavhum faktlar majmui sifatida o'zlashtirilmay, balki o'quvchi tomonidan o'zlashtirilib, pragmatik foydali ma'lumotlardan ichki ma'naviy ehtiyojga, ularning axloqining ajralmas xususiyatiga aylanishi juda muhim.

Qiymat-motivatsion komponent jarayonning harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Uning o'ziga xosligi axloqni shaxsiy fazilat sifatida tarbiyalash uchun motivatsiya yaratish, unga ijobiy munosabatni shakllantirish va hissiy singdirishga erishishdadir. Bu erda asosiy maqsad insonning ichki ma'naviy dunyosini rivojlantirish uchun motivatsiyani, ma'naviy sohaga qadriyatga asoslangan munosabatni, axloqiy yo'naltirilgan kompleks faoliyatga qiziqishni shakllantirishdir. Bu o'quvchining milliy musiqaga bo'lgan ichki intilishi, uning namunalarini yuksak darajada qabul qilishi, uning ma'naviy-axloqiy qadriyatini anglashi, hamdardlik, mehr-shafqat, go'zallikni idrok etish va his etish qobiliyatida namoyon bo'ladi. Qadriyat yo'nalishlari tizimi shaxs yo'nalishining mazmunini belgilaydi, ularning dunyoqarashi va hayotiy faoliyatga motivatsiyasining asosini tashkil qiladi. Ma'naviy va axloqiy qadriyatlar ruhiy kechinmalar orqali qabul qilinadi, his qilinadi va namoyon bo'ladi, quvonch yoki qayg'u va muhabbat orqali tushuniladi - bu jarayon milliy musiqa o'zining muhim ifoda kuchiga ega bo'lib, uni osonlashtirish uchun noyob tarzda joylashtirilgan.

Faoliyatga asoslangan komponent idrok, mehnat va ijtimoiy faoliyatda namoyon bo'ladigan atrof-muhit bilan munosabatlarni aks ettiradi. U milliy musiqani idrok etish, musiqiy mahorat, konsert va bayramlarni tayyorlash va o'tkazishdagi ishtirokidan kelib chiqadigan estetik tuyg'u va kechinmalarga mos keladigan faoliyat usullarini, o'quvchilarning xatti-harakatlarini amalga oshirish tajribasini o'z ichiga oladi. Milliy musiqa bilan faol ijodiy-amaliy munosabatda bo'lish jarayonida insonning dunyoqarashi, qadriyat yo'nalishlari, ehtiyojlari shakllanadi, shaxsning ma'naviy-axloqiy etukligi yuzaga keladi, uning ijobiy fazilatlarini rivojlanadi. Chet ellik olim to'g'ri ta'kidlaganidek, "insonning haqiqiy borlig'i... uning harakatidir". Bu tushunish bizga axloqning birinchi navbatda harakatda, maqsadlarga erishish vositalari va usullarida namoyon bo'lishini ko'rishga imkon beradi. Demak, amaliy faoliyat ham ongning, ham axloqning shakllanishi va rivojlanishining asosidir.

Ushbu komponentlarning mazmunini amalga oshirish uchun model muayyan pedagogik usullar to'plamini taklif qiladi. Musiqiy umumlashtirish usuli milliy musiqa san'atining ma'naviy-axloqiy imkoniyatlariga ongli munosabatni shakllantirishga qaratilgan. Bu o'quvchilarning hayotiy va musiqiy tajribasini faollashtirish, ularni yangi bilimlar va ma'naviy-axloqiy obrazlar bilan tanishtirish, turli mazmunli faoliyat turlari orqali bilimlarni mustahkamlashdan iborat. Emotsional dramaturgiya metodi milliy musiqaning emotsional ekspressivligini axloqiy tarbiya vositasi sifatida ishlatishga qaratilgan. U monografiya-dars va portret-dars kabi maxsus tashkil etilgan darslar orqali amalga oshirilib, milliy musiqaning serqirra mohiyatini yaxlit idrok etish va uning ma'naviy mazmuniga chuqur singishni ta'minlaydi. Qiyosiy tahlil usuli milliy musiqaning ma'naviy-axloqiy mohiyatiga chuqurroq kirib borishga, o'quvchilarni turli vaziyatlarda o'zlarini ma'naviy qadriyatlar bilan solishtirishga, ijobiy tomonlarini topishga undashga qaratilgan. Ongni shakllantirish usullari, jumladan suhbat, ma'ruza, hikoya, badiiy asar tahlili o'quvchining dunyoqarashiga yo'naltirilgan bo'lib, inson hayotining mazmun-mohiyatini idrok etishga, milliy musiqada gavdalangan inson ruhiyatiga xos xususiyatlarni ochib berishga qaratilgan. Va nihoyat, nazorat qilish, o'z-o'zini nazorat qilish va o'z-o'zini baholash usuli ma'naviy-axloqiy rivojlanish va o'z-o'zini tarbiyalash darajalarini tahlil qilish va baholash uchun mo'ljallangan.

Modelning samarali ishlashi aniq pedagogik shart-sharoitlarni yaratishga bog'liq. O'zbek milliy musiqasini o'rganishda o'quvchilar faoliyatini tizimli va maqsadli tashkil etish orqali shaxsning intellektual, qadriyat, xulq-atvor sohalarini faollashtirish shular jumlasidandir; musiqani o'rganish jarayonida ma'naviy-axloqiy yo'nalish tamoyilini amalga oshirish; dars va sinfdan tashqari mashg'ulotlar mazmuni, shakl va usullarini ma'naviy-axloqiy nuqtai nazardan uzluksiz boyitib borish. Bu shartlar nisbatan mustaqil bo'lsada, bir-biri bilan bog'langan va bir-birini to'ldiruvchi bo'lib, ularsiz model mavjud bo'lolmaydigan muhim muhitni tashkil qiladi.

Taklif etilayotgan modelning yakuniy maqsadi o'quvchilarning axloqiy tarbiyasi darajasini sifat jihatidan o'zgartirishdir. Modelning natijaviy bloki ushbu natijani prognoz qilish va baholashga bag'ishlangan. Tegishli tadqiqotlar tahlili asosida model axloqiy tarbiya darajalarini baholash mezonlari va ko'rsatkichlarini belgilaydi. Bu mezonlar o'quvchining borliqning asosiy jihatlariga munosabati atrofida tuzilgan: o'ziga bo'lgan munosabat, o'z-o'zini hurmat qilish, axloqiy mulohazalar, o'z-o'zini takomillashtirish va sog'lom turmush tarzi bilan tasdiqlanadi; kamtarlik, hamdardlik, hurmat va mas'uliyat bilan namoyon bo'ladigan boshqa odamlarga munosabat; shaxsiy qadriyat va o'z-o'zini takomillashtirish vositasi sifatida qaraladigan ta'limga bo'lgan munosabat; xizmat ko'rsatish, ijodkorlik va mazmunli dam olish bilan tavsiflangan mehnatga munosabat; vatanparvarlik, fuqarolik va tabiatga muhabbatda namoyon bo'ladigan vatanga munosabat; va noosferik o'z-o'zini anglash va dunyoni estetik baholashda aks ettirilgan koinotga munosabat.

Model tavsiflangan tizimni muvaffaqiyatli amalga oshirish axloqiy tarbiyaning quyi darajasidan yuqori darajasiga o'tishga olib kelishini taxmin qiladi. Bu o'tish faqat miqdoriy emas, balki o'quvchi shaxsi tarkibidagi sifat o'zgarishini ifodalaydi. O'smirlik davri o'z-o'zini kashf etish, shaxsni shakllantirish va "O'z-o'zini anglash"ni rivojlantirishga xos sezgirligi bilan ana shunday axloqiy rivojlanish uchun qulay zamin yaratadi. Model o'quvchilarni axloqiy o'zini-o'zi takomillashtirishning parchalangan davridan barqaror axloqiy o'ziga xoslik shakllanadigan axloqiy o'zini o'zi anglash bosqichiga yo'naltirish uchun mo'ljallangan.

Xulosa qilib aytganda, milliy musiqa orqali axloqiy-axloqiy kompetensiyalarni shakllantirishning nazariy modeli o'zining yaxlitligi bilan ajralib turadi, chunki uning barcha bloklari o'zaro bog'langan va yakuniy natijaga bo'ysunadi; uning pragmatizmi, chunki u amaliy harakatlarni tashkil qilish vositasi bo'lib xizmat qiladi; va uning ochiqqligi, chunki u ta'lim tizimining kengroq kontekstiga integratsiyalashgan. Ushbu model milliy musiqa merosiga xos bo'lgan chuqur ma'naviy-axloqiy salohiyatni ishga solish, uni kelajak avlodni axloqiy tarbiyalashda tamal toshi sifatida joylashtirish uchun tizimli va nazariy asosli asosni taklif etadi. Bu o'quvchi qalbi va xarakteriga yo'lni o'z ona madaniyatining ohanglari, maromlari, ma'naviy hikmatlari bilan ochish mumkinligini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Dostqobilova, M. (2025). O 'ZBEK MILLIY MUSIQA SAN'ATI VOSITASIDA BO 'LAJAK MUSIQA O 'QITUVCHILARINING MILLIY MADANIYATGA NISBATAN MUNOSABATLARINI RIVOJLANTIRISH. Молодые ученые, 3(14), 157-160.
2. Aytbaevna, E. G., & Ergashboy og'li, Y. L. L. (2024). MILLIY MUSIQA SAN'ATI VA YOSHLARTARBIYASI MILLIY MUSIQA SAN'ATI VA YOSHLARTARBIYASI. THE BEST STUDENT OF THE CIS, 1(1).
3. Mamadjanovich, A. A. (2025). MUSIQA MEROSIMIZ: MAQOM HAQIDA. YANGI O 'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 3(3), 170-172.
4. Ulmasovich, R. U. (2025). O'ZBEK MUMTOZ MUSIQASI MEROSINING MILLIY VA UMUMBASHARIY QADRYATLARI. FRANCE-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION, 1(3), 8-13.
5. Qodir o'g'li, M. S. (2025). MILLIY MUSIQA-XALQ MADANIYATINING MA'NAVIY KO 'ZGUSI. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 8(10), 107-109.
6. Xodjiyeva, D. R. (2025). MUSIQA VA SAN'AT MAKTABI O'QUVCHILARIDA MUSIQIY-BADIIY DIDINI SHAKLLANTIRISHGA OID

XALQARO VA MILLIY TADQIQOTLAR TAHLILI. Inter education & global study, (3), 193-201.

7. Ismailov, T. (2024). Musiqa madaniyatida jadidlar faoliyati. Nordic_Press, 5(0005).